

Nataša Podgoršek

Hrvaška Stranka prava in njen odnos do Slovencev v devetdesetih letih 19. stoletja

V pričujoči razpravi želim prikazati razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v zadnjem desetletju 19. stoletja, ki je v teh odnosih prineslo kar nekaj prelomnih sprememb. Pri tem naj opozorim, da bo prikazano le politično sodelovanje med pravaši v banski Hrvaški in v Dalmaciji, ne pa tudi sodelovanje med Slovenci in istrskimi pravaši, ki je bilo zaradi posebnega položaja v Istri ves čas zelo tesno in si zasluži posebno poglavje.

Ker arhivski viri za ta čas večinoma niso ohranjeni, članek temelji predvsem na časniških virih. List hrvaške Stranke prava, ki je začel izhajati leta 1878 v Sušaku pod imenom *Sloboda* se je leta 1884 preselil v Zagreb, kjer je od leta 1886 izhajal pod novim imenom *Hrvatska*. Po razcepu Stranke prava je list ostal v rokah domovinašev in prevzel novo ime *Hrvatska domovina*, medtem ko je druga frakcija pravašev, frankovci, izdajala list *Hrvatsko pravo*.¹ *Crvena Hrvatska* (1891–1914), tednik dalmatinskih pravašev, je bil pod uredništvom Frana Supile eden najvplivnejših hrvaških listov v Dalmaciji. Leta 1899 se je Supilo preselil na Reko, kjer je prevzel uredništvo dnevnika *Hrvatska sloga* (1898–99), ki je kot *Novi list* (1900–1907) oziroma kasneje kot *Riječki novi list* (1907–1914) postal najvplivnejši list na Hrvaškem. Izven dosega Khuenove cenzure, je vodil ostro kampanjo proti banu in vzpodbudil politiko sporazuma hrvaške in srbske opozicije.²

Razvoj hrvaške Stranke prava do začetka devetdesetih let

Obnovljena 1878, je Stranka prava postajala vse bolj prisotna, tako v saboru, še bolj pa zunaj njega. Ni priznavala Nagodbe, zavzemala se je za neodvisnost Hrvaške, poudarjala hrvaške svobodnjaške ideale in ostro kritizirala vladajoče strukture v Avstro-Ogrski. Ideje Stranke prava (da morajo Hrvati na temelju zgodovinskega in naravnega prava doseči svojo samostojno državo, da Hrvaška po svojem državnem pravu ni v sklopu monarhije in da jo z Avstrijo in Ogrsko veže samo kraljeva oseba, da je položaj Hrvaške v sklopu Ogrske predržno, golo nasilje, da bi hrvaški narod moral prekiniti z dinastijo, ki brezobzirno krši dogovor s hrvaškim političnim narodom, da suvereni in ponosni hrvaški narod ne sme biti nikogaršnji podanik, temveč gospodar svoje usode) so se širile med hrvaškim narodom kot kašipot, ki vodi h končnemu cilju. Te ideje je posebno sprejemala in propagirala študentska mladina.³

Znak oživiljanja pravaštva je tudi izvolitev pravaša Frana Folnegovića za saborskega poslanca leta 1875. Obnovljeno pravaštvo je največ pristašev našlo v Primorju, kjer je tudi bivša Makančeva opozicija imela čvrsto oporišče.⁴ Na saborskih volitvah leta 1878 je bil za

¹ Hrvatska Enciklopedija, 4, Zagreb, 2002, str. 703.

² Enciklopedija Jugoslavije, 4, str. 79.

³ Ivo Perić, Hrvatski državni sabor 1848. – 2000., Zv. 2.: 1868.–1919., Zagreb, 2000 (dalje I. Perić, Sabor II.), str. 220.

⁴ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, Povijest, str. 100; Mirjana Gross, Izvorno pravaštvo, Ideologija, agitacija, pokret, Zagreb, 2000 (dalje M. Gross, Izvorno pravaštvo), str. 351–362.

poslanca izvoljen tudi Ante Starčević, ki je v svojem adresnem govoru dal teoretsko podlago Stranki prava. Njegov govor je bil ostra obsodba habsburške vladavine v celoti; Starčević ni obsodil samo dualističnega sistema, ampak je monarhiji odrekel vsak razlog za nadaljnji obstanek. Kar se tiče hrvaškega naroda, je Starčević menil, da je njegova domovina raztrgana, »naš je narod potlačen i upropastjen, naša su prava pogažena, naša je narodna čast oskrvenjena, i krivci nemare za lek proti tim bezzakonjem«. Prikazujoč tedanje razmere v najtemnejših barvah, je posebej poudaril ekonomsko nazadovanje, porast davkov in dolgog in splošno osiromašenje. Menil je, da hrvaški narod nima več kaj izgubiti in kaj braniti, pa tudi bati se nima česa. Niti za reforme Mažuranićeve vlade ni imel pozitivnega mnenja.⁵

Čeprav je bila *Sloboda*⁶ dolgo časa edino pravaško glasilo, ni povsem sledila Starčevićevim idejam. Pravzaprav je njeno pisanje pokazalo, da Stranka prava nima pravega strankarskega programa in da njeno vodstvo nima enotnega mnenja celo glede pomembnejših vprašanj. V eni od prvih številčk je celo izšel uvodnik, ki je obsodil pogubno separatistično misel Starčevića in njegovo borbo proti predstavnikom »jugoslavizma«. Neznani pisec uvodnika je bil mnenja, da ima v razvoju hrvaškega naroda vsaka doba svoje zastopnike, »ilirizam svoje vatrene zatočnike, jugoslavizam darežljive dobrotvore, hrvatska misao vse Hrvate«, ta misel pa se je po njegovem »rodila na osvjedochenju, kano što ilirizam i jugoslavizam plod zdrave nu odveć bujne fantazije«. Še isto leto se je *Sloboda* v članku »Znamenitost Hrvatske za Austriju« zavzela za zedinjenje vseh južnoslovanskih dežel Monarhije, skupaj z Bosno, okoli Hrvaške, ki bi na ta način postala »znameniti član federalističke Austrije«. Vse omenjene dežele je *Sloboda* smatrala za hrvaške in se je v tem pogledu strinjala s Starčevićem, ki je v adresnem govoru slovenske dežele poimenoval »hervatskim pokrajinama« in povrh tega za ožjo Hrvatsko smatral okolico Celja in Metliko!⁸

Svoje osebno stališče o slovanstvu je Starčević izrazil v spisu »Slovenci i Srbi« (1883). Čeprav je ime Slovenci postavljaj v navednice in jim na ta način oporekal narodnost, je moral priznati, da Slovenci »hoće da budu posebna narodnost«, za Srbe pa je priznaval, da je na Hrvaškem prebivalstvo, ki se »izdaje za srbsko«, vendar sedaj ni več menil, da je škodljivo uporabljati to ime, menil je, da naj jih »svatko rabi i menja, kako hoće«. Tudi Stranka prava je vse od 1879 (čeprav ne dosledno) zavzela pomirljivo stališče do Srbov, *Sloboda* pa je z zanimanjem spremljala radikalno gibanje v Srbiji in Vojvodini, radikalci pa so jim zanimanje vračali.⁹

Ne glede na vso neslogo v vrstah Stranke prava in odsotnost programa, v katerem bi izrazila svoja stališča do vseh aktualnih vprašanj, je s svojim splošnim negiranjem obstoječega političnega sistema z vsemi njegovimi posledicami, posebno ekonomskimi, najbolj ustrezala razpoloženju širokih množic v mestu in na vasi. Njen vpliv se je počasi večal, kar se je pokazalo tudi na saborskih volitvah. Medtem ko sta bila leta 1878 izvoljena le dva pravaška kandidata, jih je bilo leta 1881 izvoljenih devet, na kasneje izvedenih volitvah v Vojni Krajini pa še šest. Tako je Stranka prava v kratkem času postala nevaren politični nasprotnik vladni Narodni stranki in edina politična stranka na Hrvaškem, ki je imela širok vpliv med ljudskimi množicami, čeprav ni imela organizirane strankarske mreže.¹⁰

⁵ M. Gross, Izvorno pravaštvo, str. 351–378.

⁶ Pričela izhajati 1878 v Sušaku, od 1884 izhajala v Zagrebu. Leta 1886 se preimenuje v *Hrvatsko*. Po razcepu Stranke prava ostane list v rokah domovinašev in si nadane novo ime Hrvatska domovina (1896), druga skupina pravašev, frankovci pa so od 1895 izdajali svoj dnevnik Hrvatsko pravo. Hrvatska enciklopedija 4, Fr-Ht, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002 (dalje HE), str. 703.

⁷ Znamenitost Hrvatske za Austriju, *Sloboda*, 2. 10. 1878, str.; glej tudi Šidak, Gross, Karaman, Šepić, Povijest, str. 101–102.

⁸ Prav tam; tudi M. Gross, Izvorno pravaštvo, str. 456.

⁹ Prav tam, str. 103.

¹⁰ Prav tam, str. 105.

K napredku Stranke prava je nedvomno prispevalo tudi narodno gibanje leta 1883, v katerem so sodelovali in agitirali pravaši, vendar se njihovo vodstvo ni postavilo na čelo, čeprav je simpatiziralo s kmečkim gibanjem.¹¹ Na saborskih volitvah leta 1884 je Stranka prava dosegla znaten uspeh. To je spodbudilo pravaške poslance, da so v adresi kralju jasno izrazili svoje antidinastično razpoloženje. Poleg izjave o nezakonitosti nagodbe in njeni škodljivosti tudi za Ogrsko, trditve o demoralizaciji uprave in sodstva ter zahteve po zedinjenju hrvaških in slovenskih dežel z Bosno in Hercegovino, je ta strankarski dokument vseboval formulacije, ki so dale jasno vedeti, da Hrvati pričakujejo zlom habsburške monarhije in da za njo ne bodo niti s prstom mignili. Seveda je to dalo banu Khuenu argument, da lahko udari po pravaših.¹²

V začetku 90. let se je na Hrvaškem zgodil prehod pravaštva od izvorne, t.j. na popolni neodvisnosti Hrvaške temelječe zamisli, k t.i. modernemu pravaštvu, ki se je sprijaznilo z okvirom habsburške monarhije, kar je slovenskim političnim strujam olajšalo približanje k hrvaškemu programu. Pravaši so de facto priznali program Neodvisne narodne stranke iz leta 1884, ki je zahteval zedinjenje hrvaškega naroda iz Hrvaške, Slavonije, Dalmacije, Reke, Medjimurja, Bosne in Hercegovine ter Istre, eventuelno pa celo slovenskih dežel.¹³

V osemdesetih letih 19. stoletja so slovensko-hrvaški politični odnosi ostajali v glavnem omejeni na stike med slovenskimi liberalci in predstavniki hrvaške Neodvisne narodne stranke, s prehodom Stranke prava na t.i. moderno pravaštvo, ki ni več zagovarjalo narodnega ekskluzivizma Ante Starčevića, ampak je Slovence priznavalo za poseben, sicer s Hrvaško tesno povezan narod, pa so se odprle možnosti po sodelovanju tudi s to hrvaško politično stranko. Tako so se v devetdesetih letih 19. stoletja pričeli vse tesnejši stiki med slovenskimi politiki in hrvaško Stranko prava. Izjema je bila seveda Istra, kjer so Slovenci in Hrvatje že od samega začetka sodelovali, pač zaradi posebnega položaja, in nekateri posamezniki, kot denimo Ivan Tavčar, ki se je že prej bolj nagibal k Stranki prava.¹⁴

Pomembno vlogo v povezovanju s slovenskimi političnimi strankami je odigralo tudi dalmatinsko pravaštvo¹⁵, katerega začetki segajo v leto 1883, najmarkantnejši osebnosti tega obdobja pa sta bila duhovnika Mihovil Pavlinović (1831–1887) in Ivo Prodan (1852–1933). Pavlinović je v katolicizmu videl sredstvo, ki ga je povezovalo s širšo Evropo. Ker je monarhija ščitila katolicizem v Evropi, je menil, da jo je treba obdržati in v njenem okviru uresničiti hrvaške politične cilje, t.j. zedinjenje hrvaških dežel znotraj monarhije na temelju hrvaškega državnega prava.¹⁶ Prodan je bil izraziti predstavnik pravaštva; njega je podpirala mlajša duhovščina, ki je bila v Dalmaciji številna, še posebej v njeni notranjosti. Leta 1877 je postal urednik lista *La Dalmazia cattolica* (Katoliška Dalmacija); skladno s svojimi stališči je list urejeval v narodnem pravaškem duhu. Pavlinović se ni strinjal s Prodanovim, po njegovem mnenju, nekritičnim sprejemanjem Starčevićanske frazeologije. Pavlinović se je odločil

¹¹ Prav tam, str. 130.

¹² Prav tam, str. 133–134.

¹³ Pleterski, *Jugoslovanska misel*, str. 36.

¹⁴ Tavčar je tako že leta 1882 na neki proslavi v Zagrebu izjavil, da so »slovenske dežele samo kos zemlje hrvatske«. Andrej Rahten, *Croatia Alpestris: Vprašanje umestitve slovenskih dežel v hrvaške pravaške koncepte*, *Annales, Ser. Hist. Sociol.*, 12, 2002, št. 1., str. 4. Mirjana Gross meni, da je Tavčar s to izjavo že takrat sprejel pravaško ideologijo!; Mirjana Gross, *Slovenske politične struje i hrvatsko državno pravo*, v: Melikov zbornik, Ljubljana, 2001, str. 734.

¹⁵ Poleg že omenjenih virov še Jasna Turkalj, *Nositelji pravaške misli 80-tih godina 19. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb, 2002 in Marjan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata*, doktorska disertacija, Split, 1997.

¹⁶ Jure Krišto, *Prešućena povijest, Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb, 1994, (dalje, J. Krišto, *Prešućena povijest*), str. 104–105.

javno kritizirati Prodana, kar je leta 1884 izzvalo spor med Prodanovimi in Pavlinovičevimi pristaši.¹⁷

Konec stoletja so se v Dalmaciji pojavili mlajši pravaši, ki so pravaštvo usmerili v drugo smer. Najbolj znana med njimi sta bila samouki politik in politolog Fran Supilo (1870–1917) in odvetnik Ante Trumbić (1864–1917). Pod njunim okriljem je pravaštvo v Dalmaciji prešlo iz okrilja katoliške duhovščine v svetovnjaštvo, ki je bilo povrh še liberalno orientirano. To je usodno vplivalo na politični razvoj ne samo v Dalmaciji, ampak v hrvaškem narodu kot celoti. Supilo in Trumbić sta namreč kovala novo strategijo: zastopajoča ideja zedinjenja Dalmacije, pa tudi Bosne in Hercegovine, s Hrvaško na temelju narodnega in državnega hrvaškega prava, sta po eni strani zmanjševala ostrino hrvaškega starčevićanstva, z druge strani pa sta odpirala vrata Srbom in ustvarjanju jugoslovanske skupnosti na strossmayerovski tradiciji.¹⁸

Tako je v začetku devetdesetih let dalmatinsko pravaštvo igralo pomembno vlogo kot nosilec pobud za sodelovanje s Slovenci. Leta 1891 je Supilo v *Crveni Hrvatski* predlagal sestanek vseh strank, »naših i slovenačkih«, na katerem bi se naj dogovorili o zedinjenju hrvaških dežel in enakosti z ostalimi narodi monarhije brez »povrede« hrvatskega državnega prava. Po dosedanjih izkušnjah ni verjel, da bi se temu programu pridružili tudi Srbi, zato je zagovarjal predvsem slogo vseh Hrvatov na »čisto hrvatskome pravcu«.¹⁹

Aprila 1892 je *Crvena Hrvatska* ugotavljala, do so Slovenci »to leto močnejše kot kadarkoli poudarjali enotnost s Hrvati«, da je list slovenske liberalne stranke, *Slovenski Narod*, podpiral delovanje istrskega in dalmatinskega deželnega zbora, Hribar pa je v kranjskem deželnem zboru podprl delovanje Spinčića. »Kaj hočemo več? Beseda o slovensko-hrvaškem edinstvu, ki se je lani glasneje kot prej slišala v državnem zboru, je prešla tudi v slovenske deželne zборе«, je zaključila *Crvena Hrvatska*.²⁰

Po sestanku stranke prava 27. in 28. aprila 1892 na Reki²¹ je pravaški list *Hrvatska* pisal, da so Slovenci »izjavili u mnogo svečanih prilikah, da su im interesi istovjetni s našimi i pojavlja se pače već na političkom obzorju medju njimi osbiljnih glasova, da samo posvećenijim uzpostavljenjem historičkog prava kraljevine Hrvatske oni mogu očuvati svoju narodnost pred valovi njemačke i talijanske bujice, koja ih odasvud okružuje. Stranka prava pozdravljati će kao i do sad veseljem i uračunati u svoje uspjehe sve što rodoljubi u Istri, Kranjskoj, Gorici, Štajerskoj i Koruškoj, Bosni i Hercegovini postigne dobra za očuvanje narodnosti i za gospodarstveno blagostanje našeg plemena u tih zemljah premda mora konstatovati pred narodom činjenicu, da najotmeniji sinovi ovih zemalja uvidjaju, da se podpuna obrana narodnosti i napredak gospodarstveni može postići jedino ujedinenjem celokupne kraljevine Hrvatske, gdje bi narod uz vladara imao samoodluku o svojih najživotnijih pitanjih«.²²

Septembra istega leta (1892) je Supilo trdil, da slovenske dežele niso očuvale svoje državnosti, da nimajo statusa političnega naroda (»Ljubljana... je samo filijalka Zagreba, kot je Cetinje filijalka Beograda«), zato je menil, da bodo Slovenci lažje osvobojeni, če se povežejo z Zagrebom.²³

¹⁷ J. Krišto, *Prešućena povijest*, str. 105–106.

¹⁸ Prav tam, str. 106–107.

¹⁹ M. Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 717.

²⁰ Plod sabora, *Crvena Hrvatska* (dalje CH), 23. 4. 1892, št. 12., str. 1.

²¹ Več o tem glej M. Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 744–746.

²² Zagreb, 14. svibnja, *Hrvatska* (dalje H), 14. 5. 1892, št. 111., str. 1.

²³ Bistrimo! to nam je dužnost!, CH, 24. 9. 1892, št. 37, str. 1; Ivo Petrinović, *Politička misao Frana Supile*,

Po saborskih volitvah leta 1892 je bil 18. decembra dosežen sporazum o sodelovanju med Stranko prava in Neodvisno narodno stranko. Stranki naj bi sprejeli skupen program in se nato zedinili.²⁴ Da bi ustvarili videz, da sta se stranki že zedinili, so začele krožiti vesti, da sta se Starčević in Strossmayer sestala v Krapinskih Toplicah in se »pobotala«.²⁵ *Slovenski narod* je z navdušenjem sprejel to novico: »Iskrena, iz bratske ljubezni izvirajoča radost nas je prešinila, ko smo čuli, da se je posrečilo to, kar je bilo v interesu naroda hrvatskega že davno potrebno, da sta se združili v jedno jedino stranko, v močno falango, katera se bo krepko zoperstavljala nasprotniškim nakanam in branila sveta prava trojedne kraljevine.«²⁶ Hrvaškega škofa pa je ob njegovem tradicionalnem letovanju v Rogaški Slatini kot vsako leto pozdravila slovenska spodnještajerska duhovščina, a to leto je to storila »posebno slovesno in izrazila svoje domoljubno zadoščenje nad srečno dognanim sporazumljenjem mej obema frakcijama hrvatske opozicije«.²⁷

Na »Gradjanskem komersu«,²⁸ pripravljenem v proslavo združenja hrvaške opozicije v Zagrebu 12. marca 1893, so prisostvovali tudi Slovenci. Govorila sta Marn in župnik Franjo Forko, ki je Slovence razglasil za »planinske Hrvate«; njegov govor so spremljali vzkliki »Živeli Slovenci, živeli 'planinski Hrvati'!«²⁹ Slovenske goste so po besedah *Slovenskega naroda* navdušeno pozdravili in liberalni časnik se je veselil, da »tudi v sreči nas niso pozabili in to nam je dokaz, da ni prazna beseda hrvatsko-slovenska vzajemnost!«³⁰

Zanimanje pravaške stranke za Slovence se je po dogovoru o zedinjenju hrvaških opozicijskih strank še povečalo. Pravaški listi so si bili edini, da je rešitev slovenskega narodnega vprašanja neizogibno povezana s hrvaškim, zanimivo pa je, da so pri tem imeli različne poglede na to, ali hrvaško državno pravo zajema tudi slovenske dežele. Medtem ko je zedinjena hrvaška opozicija zagovarjala tezo, da slovenske dežele spadajo po pragmatični sankciji iz leta 1712 k Hrvaški, je Supilova *Crvena Hrvatska* zagovarjala drugačno tezo. Uredništvo lista je menilo, da slovenske dežele nimajo slovanskega državnega prava, ker spadajo pod avstrijske dedne dežele in da tako tudi Hrvaška nima »nikakvog državnog prava na Sloveniju«. To je še posebej poudarjalo, ker »se v našem časopisju od časa do časa javlja neosnovano mnenje o pravici hrvaške države do Slovenije. Mislimo, da je bolje iskreno povedati kako stvar stoji, ker se s tem bistrijo pojmi. Hrvaško državno pravo obsega Banovino, Dalmacijo, do Istre in Bosno s Hercegovino«.³¹ Kljub temu pa se je list zavzemal za približevanje Slovincem, ker da Slovenci v Hrvatih vidijo obrambo pred premočjo Nemcev, naroda pa da sta si tako sorodna, »da jednoga ne nestaje, ako se s drugim sjedini«.³² Časnik je ugotavljal, da si za tako približevanje prizadeva predvsem slovenska liberalna stranka in kot rešitev ponujal svoj državnopravni načrt: »Namjera ove slovenačke stranke mogla bi se oživotvoriti promjenom sadašnjeg sustava dualističkog u federalistički, koji bi okupio pojedine djelove jednog plemena oko jednog središta, i dao im slobodu i nezavisnost od druge skupine. Tim

²⁴ Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje NSK), Zapuščina Šime Mazzure, Spisi o njegovi politični dejavnosti, Zapisnik o sestanku predstavnikov Stranke prava in Neodvisne narodne stranke z dne 18. 12. 1892, R 6672.

²⁵ O srečanju s Starčevićem, ki je bilo zgolj slučajno in ni imelo nobenega političnega značaja, je Strossmayer pisal Račkemu; Korespondencija..., IV (173), 378; glej tudi Ivo Perić, Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću, Zagreb, 2002 (dalje I. Perić, Hrvatska državotvorna ...), str. 312–313.

²⁶ Sloga v Hrvatih, Slovenski narod (dalje SN), 2. 1. 1893, št. 1., str. 1.

²⁷ Iz Rogatca – Slatine, 26. julija, SN, 31. 7. 1893, št. 173., str. 3.

²⁸ Soorganizator tega komersa je bil tudi Stjepan Radić, M. Gross, Izvorno pravaštvo, str. 766.

²⁹ M. Gross, Izvorno pravaštvo, str. 766.

³⁰ Proslava zjedinjenja, SN, 14. 3. 1893, št. 60., str. 1.

³¹ Naša braća Slovenci, CH, 1. 4. 1893, št. 13., str. 1–2.

³² Prav tam.

načinom postalo bi u današnjoj monarkiji 5–6 skupina, od kojih bi najjužnija bila Hrvatska, a osim ostalog pripali bi joj i Slovenci i Istrani.³³ Pri tem naj se slovenski in hrvaški narod vzgledujeta po slogi, ki obstaja med Hrvati in Slovenci v Istri, kjer Slovenci in Hrvati vzajemno podpirajo zahteve drug drugega in politično sodelujejo. Pri tem je Supilo poudaril, da s hrvaške strani ne bi smeli Slovincem vsiljevati svojega imena temveč jim bratsko pomagati in čakati, kako se bodo sami odločili glede svoje prihodnosti. To je bilo po njegovem mnenju potrebno še posebej zato, ker je pri Slovencih obstajala »druga stranka, ki bi raje videla svoj narod povsem svoboden in od nikogar odvisen«.³⁴ V to idejo pa on sam ni verjel, ker je menil, da je slovenski narod premajhen, da bi se sam branil pred premožnimi Nemci in Italijani. Tudi po morebitnem zedinjenju obeh narodov, tako je menil pisec članka, Hrvati ne smejo »vsiljevati Slovincem svojega imena, temveč živeti z njimi pod isto upravo, morajo upoštevati njihove posebnosti z istim trudom kot čuvajo svoje«.³⁵ Dokler pa ta ideja ne bo uresničena, naj Slovenci in Hrvati drug drugega spoznavajo.³⁶

Medtem ko je torej *Crvena Hrvatska* gledala na Slovence kot na suveren narod,³⁷ je list *Hrvatska* sredi julija 1893 trdil, da »hrvatsko državno pravo nije nikakva prazna fraza, nije prazna rieč, kako bi htjeli neki, ... več je hrvatsko državno pravo ozko skopčano s našim narodnim i političkim životom, da je bilo i ostat će najsilniji, najснаžniji motor u našoj borbi, koja se mora voditi sve dotle, dok se ne obistini ono, na što hrvatski narod ima neproporno pravo. Naša braća Slovenci ... priznaju danas, da se to hrvatsko državno pravo tiče i njih kako i nas, i da samo pod okriljem toga prava možemo naći obezbjeđenje naše narodnosti i jamstva za naš trajni razvitak i napredak«.³⁸ Kot dokaz za tako prepričanje Slovencev je pravaški list navajal besede dr. Tavčarja na Gundulićevi slavnosti v Dubrovniku, ko je ta dejal, da odkar misli politično, »da je od tad osvjedočen, da Slovenci moraju po programu stranke prava težiti za sjedinjenjem s ostalom hrvatskom braćom na temelju hrvatskog državnoga prava«.³⁹ Zato, je pisal hrvaški časnik, se bodo Hrvati trudili obdržati hrvaško-slovensko vzajemnost ter nadaljevali tako, da se duševne zveze, ki med narodoma že obstajajo, še razvijejo in tako učvrstijo misel narodnega in političnega edinstva, ki edino lahko zagotovi prihodnost: »Ništa nas ne dieli od slovenske braće ni krv, ni jezik. Sve nas upućuje na jedinstvo i zajedničko nastojanje. To se uvidja s jedne i druge strane. Odlični slovenski rodoljubi i njihovi listovi naglašuju u svakoj sgodi, da nam je pod zastavom hrvatskog državnog prava zajedno boriti se i zajedno graditi slobodnu, neodvisnu i cjelokupno otačbinu.«⁴⁰ Nekaj dni zatem je isti časnik pisal, da že sama narava zahteva, da se slovenske in hrvaške dežele združijo v eno celoto, pod enotno vladu in upravo.⁴¹

Sredi novembra 1893 so se v Zagrebu sestali zaupniki in pristaši Stranke prava in Neodvisne narodne stranke, da »odobre punktacije sporazumku, katere je bil eksekutivni odbor zedinjene opozicije dogovoril dne 18. decembra 1892«.⁴² Ker so na sestanku odobrili omenjeni

³³ Naša braća Slovenci, CH, 1. 4. 1893, št. 13., str. 1–2.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Uredništvo CH ni želelo razvijati polemike o tem, ali so Slovenci poseben narod ali le del hrvaškega in je menilo, da »to pitanje spada najviše u historiju i etnografiju« (S., Programi i jedinstvo, CH, 7. 7. 1894, št. 27., str. 1.); hkrati je večkrat poudarilo, da so Slovenci »ravnopravni borci u našem središtu s istim idejama i željama kako ih i mi imamo« (Hvala Slovincima!, CH, 7. 7. 1894, št. 27., str. 2.)

³⁸ Hrvati i Slovenci, H, 17. 7. 1893, št. 161., str. 1.

³⁹ Prav tam; Slavje v Dubrovniku, CH, 8. 7. 1893, št. 27., Priloga; glej tudi A. Rahten, *Croatia Alpestris*, str. 4.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Rad hrvatske opozicije, H, 21. 7. 1893, št. 165., str. 1.

⁴² NSK, R 6672, Zapuščina Šime Mazzure, Spisi o njegovem političnem delovanju, Strankarsko delovanje, Zapisnik.

sporazum, je *Slovenski narod* menil, da ima hrvaška opozicija »sedaj jasen program in ker ima v svoji sredi vse, kar je neodvisno in pošteno, jej je prej ali slej zmaga gotova.«⁴³

Prvaka slovenskih liberalcev, Hribar in Tavčar sta z odobravanjem spremljala nastanek hrvaške Združene opozicije. Hribar se je bolj nagibal k obzorašem, saj je odklanjal pravaško tezo, da so Slovenci del hrvaškega naroda, medtem ko je Tavčar simpatiziral s Stranko prava. Hribar je želel najprej ozke kulturne in ekonomske veze slovenskega in hrvaškega meščanstva, ki bi lahko privedle do političnega sporazuma. V tem smislu je vodil razgovore s Strossmayerjem, Račkim in Folnegovićem, za katerega je menil, da je odgovoren za novo zmerno politiko Stranke prava. Liberalna stranka (ozirno Hribar) je konec leta 1893 skušala sklicati konferenco hrvaških in slovenskih politikov,⁴⁴ kar je spodbudilo obe hrvaški opozicijski stranki, da sta se skušali dogovoriti o fuziji.⁴⁵ Stranka prava je sicer že pred tem opozarjala, da je za uspeh narodne politike potrebno zedinjenje hrvaške politične opozicije. Tako je v začetku avgusta 1893 list *Hrvatska* pisal, da »u našoj zemlji poznajemo samo jednu ideju, samo jednu misao – hrvatsku! Prestale su za Hrvate sve tuđe ideje. Zakopana je za uvijek ideja ilirstva, jugoslavenstva i srbo-hrvatstva. To znači sjedinjenje hrvatske opozicije.«⁴⁶ O tem članku je pisal tudi *Slovenski narod*, češ, da mu *Hrvatska* govori iz duše.⁴⁷ Sredi avgusta je *Hrvatska* pozivala hrvaške politične stranke, naj se lotijo dogovorov, češ, da tako želijo tudi Slovenci.⁴⁸

Konec leta 1893 je izvršni odbor Združene opozicije razpravljal o Hribarjevem predlogu sestanka slovenskih in hrvaških poslancev. Rački je želel, da bi na tem sestanku sodelovali tudi Dalmatinci. Mirjana Gross piše, da je Hribar po smrti Račkega februarja 1894 nadaljeval pogovore z začasnim urednikom *Obzora*, Dinkom Politeom.⁴⁹ V zapuščini Šime Mazzure, ki jo hranijo v zagrebški NSK pa sem našla pisma Hribarja Mazzuri, ki pričajo, da je (tudi?) s slednjim vodil razgovore o sestanku slovenskih in hrvaških rodoljubov. Grossova ugotavlja, da je Hribar z Račkim načrtoval sestanek slovenskih in hrvaških poslancev, v pismu Mazzuri pa je Hribar poleg slovenskih poslancev navedel še nekatere druge osebe, za katere je menil, da naj bi jih povabili na sestanek. Iz Ljubljane naj bi tako povabili še odvetniškega kandidata dr. Karola Trillerja, s Štajerske urednika *Domovine* Dragotina Hribarja, s Koroške kanonika Lamberta Einspielerja in predsednika katoliškega političnega in gospodarskega društva v Celovcu Vekoslava Legata, z Goriške urednika *Soče* Andreja Gabrščka, iz Trsta urednika *Edinosti* Maksa Cotića, iz Istre pa Spinčića, Laginjo, Mandića, Stangerja, Antona Dukića in A. Volarića. Na sestanku naj bi – po predlogu Hribarja – razpravljali o treh točkah:

Ali lahko Slovenci na temelju hrvaškega državnega prava težijo k zedinjenju s Hrvaško? Če ne, ali bi se dalo najti kak drug način v opravičilo take težnje?

Ali bi združitev slovenskih dežel s Hrvaško bilo za Slovence privlačno z narodnega in narodnogospodarskega stališča?

Kako naj bi se delovalo, da bi se Hrvati in Slovenci čim bolje spoznali in da se medsebojno navežejo?

Glede prve točke je bil Hribar mnenja, da morajo biti zelo previdni, ker večina povabljenih Slovencev nasprotuje zedinjenju s Hrvaško, vendar je bil mnenja, da bi jih bilo treba na lep način pridobiti za to veliko idejo bližnje bodočnosti.⁵⁰ V svojem naslednjem pismu

⁴³ Zjedinjena hrvatska opozicija, SN, 18. 11. 1893, št. 265., Priloga.

⁴⁴ Več o tem glej M. Gross, Slovenske politične struje, str. 738–739.

⁴⁵ Pleterski, Jugoslovanska misel, str. 37.

⁴⁶ Utisci sa komersa hrvatske i slovenske mladeži, H, 5. 8. 1893, št. 178., str. 1.

⁴⁷ SN,

⁴⁸ Slavenska solidarnost, H, 18. 8. 1893, št. 188., str. 1.

⁴⁹ M. Gross, Izvorno pravaštvo, str. 797–798.

⁵⁰ NSK, R 6491 b, Zapuščina Šime Mazzure, Ivan Hribar, Pismo Šimi Mazzuri, V Ljubljani, 16. 3. 1894.

Mazzuri je Hribar pisal, da si od sestanka mnogo obeta, saj je menil, da »pripravlja pot bodočemu zedinjenju, katerega morda ne bomo doživeli mi, ampak ga bodo prav gotovo doživeli kasnejši rodovi«. ⁵¹

Do hrvaško-slovenskega sestanka, ki naj bi se izvršil maja 1894, pa ni prišlo.

Pogajanja med Stranko prava in Neodvisno narodno stranko so se končala leta 1894, ko sta se stranki dogovorili za skupen program, ⁵² ki sta ga nato potrdili skupščini obeh strank (pravaška 26. junija, obzoraška 25. oktobra 1894). Kot rezultat kompromisa je v programu pravaško stališče o obsegu hrvaške države in obzoraško stališče o rešitvi hrvaškega vprašanja v okviru habsburške monarhije ter v sodelovanju z Ogrsko in ostalimi deželami monarhije. Program je v prvi točki pravil sledeče: »Hrvatska sjedinjena opozicija, stojeći na temelju državnoga prava i narodnog načela, radit će svim zakonitim sredstvima, da se narod hrvatski, koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, na Rijeci s kotarom i Medjimurjem, Bosni i Hercegovini i Istri sjedini u jedno samostalno državno tielo u okviru habsburške monarhije, te će podpirati svom snagom i nastojanja braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje ovomu državnomu tielu prikupe.« ⁵³ Program zedinjene hrvaške opozicije je objavil tudi liberalni *Slovenski narod* in ob tem dejal, da »ta program podpiše tudi slovenska narodno-napredna stranka z obema rokama«. ⁵⁴ Na shodu Stranke prava ter na narodni slavnosti ob polaganju temeljnega kamna Starčevićevega doma je sodeloval tudi Tavčar, ki je ob tej priliki dejal, da »Slovenci imajo pač razlog, da se udeleže današnje slavnosti. Ravno dr. Starčević je pospešil idejo jedinstva mej Hrvati in Slovenci. ... Spasenje nam je v belem Zagrebu, tja nas vodi pot iz Ljubljane. Zveza mej Slovenci in Hrvati postaja od dne do dne tesneja, jezik naš se bliža vedno bolj hrvatskemu in to je tudi prav. Nazdravlja hrvatski domovini in nje odličnemu sinu dr. Starčeviću.« ⁵⁵

Do zlitja Stranke prava in Neodvisne narodne stranke pa kljub sklenjenemu sporazumu ni prišlo, ker so tako v eni kot v drugi stranki prevladali nasprotniki fuzije. Po sprejetju skupnega programa se stranki nista uspeli dogovoriti o imenu skupne stranke; pravaši so namreč vztrajali, naj se skupna stranka ustanovi in deluje pod imenom Stranke prava, česar pa pristaši Neodvisne narodne stranke niso želeli sprejeti. K fuziji jih niso uspeli nagovoriti niti domoljubi, ki so klubu Stranke prava in Neodvisni narodni stranki pisali, da je povsem indiferentno, kako se bo klub zedinjene opozicije imenoval, pomembno je le, da ostane zedinjena. ⁵⁶

Maja 1894 je *Crvena Hrvatska* ugotavljala, da so Slovenci poseben narod z lastnim jezikom, glede slovenskih političnih idealov pa je trdila, da so mimo časi »očeta Bleiweisa«, ko so si Slovenci prizadevali za združitev v eno administrativno enoto in se zadovoljili z drobtinicami. »Novi naraščaj prenaša hrvaško državno pravo tudi na Slovenijo ter na temelju pragmatične sankcije širi misel o močni slovanski državi na jugu monarhije.« ⁵⁷ Slovenski svobodoumni poslanci tako delujejo v sporazumu s hrvaškimi, tisti, ki pa so ostali v konservativnem klubu (»pod vodstvom patra Kluna«) in pripadajo »klerikalni stranki«, gojijo star ideal; kljub temu pa »najbratskije osjećaju prama Hrvatima, što u svakoj prigodi pokazuju«. ⁵⁸

⁵¹ NSK, R 6491 b, Zapuščina Šime Mazzure, Ivan Hribar, Pismo Šimi Mazzuri, V Ljubljani, 18. 3. 1894.

⁵² NSK, R 6672, Zapuščina Šime Mazzure, Strankarska dejavnost, Načrti za programatsko izjavo zedinjene hrvaške opozicije (17. –20. 3. 1894).

⁵³ Prav tam; glej tudi I. Perić, Hrvatska državotvorna ..., str. 312–314.

⁵⁴ Narodni praznik v Zagrebu, SN, 14. 6. 1894, št. 134., str. 1. *Crvena Hrvatska* se je Slovincem zahvalila za njihovo podporo. (Hvala Slovincima!, CH, 7. 7. 1894, št. 27., str. 2.)

⁵⁵ Narodna slavnost v Zagrebu., SN, 28. 6. 1894, št. 146., priloga.

⁵⁶ NSK, ,R 6672, Zapuščina Šime Mazzure, Strankarsko delovanje, Dopis rodoljuba iz Krapine.

⁵⁷ K., Slovenija, CH, 28. 5. 1894, št. 21., str. 2–3.

⁵⁸ Prav tam.

Dnevnik slovenskih liberalcev, *Slovenski narod*, je ostal nevtralen ob razpadu hrvaške opozicije; upal je, da s tem še ni zaključeno združevanje hrvaških političnih strank. Ob otvoritvi Starčevićevega doma v Zagrebu sredi julija 1895 je tako pisal, da se združenje hrvaške opozicije sicer ni doseglo, »pač pa se je naredil most, kateri omogočuje približanje obeh strank, in ker je tako zjedinenje v največjem interesu tudi slovenskega naroda, ker je velevažno tudi za našo bodočnost, zato si štejemo v sveto dolžnost, opozarjati na to rodoljube hrvatske« ter »izprožiti vnovič vprašanje o združenju hrvatskih strank«. ⁵⁹

Hrvatska je v začetku avgusta 1894 analizirala odnos slovenskih in hrvaških politikov do dunajske vlade; članek je objavil tudi *Slovenski narod* ker, da jim je bil tako blizu, kot da jim je *Hrvatska* »govorila iz srca«. Pri tem je dodal: »Sicer pa je g. Šuklje jako dobro pogodil situacijo: ali koalicija, ali hrvatsko državno pravo. Danes so razmere take, da res tertium non datur. Koalicija hoče, da zginejo Slovenci, da jih nemštvo pogoltne; hrvatsko državno pravo hoče ne samo da jih reši te nevarnosti, nego da jim s priklopljenjem hrvatskemu državnemu telesu zajamči za vedno razen svobode njih popolno narodno življenje in razvoj. Naj bo g. Šuklje za ono prvo: slovenski narod ne more drugače, kakor da je za drugo.« ⁶⁰

Kot vidimo iz napisanega, je bila vse do druge polovice devetdesetih let 19. stoletja slovenska liberalna stranka (oziroma njeni vidnejši akterji) tista, ki si je prizadevala za politično zvezo slovenskega in hrvaškega naroda. Slovenska katoliška stranka je v tem času še zavračala sodelovanje s hrvaško opozicijo, ker ta ni poudarjala krščanskega stališča. ⁶¹

Novi program in razpad Stranke prava

Konec 1894 in tekom leta 1895 so se notranji spori v Stranki prava zaostrovali. Na prelomu iz 1895 v 1896 nastaneta dve stranki: Matica stranke prava ali »domovinaši« (po časniku *Hrvatska domovina*) in Čista stranka prava ali frankovci (po njihovem vodji dr. Josipu Franku). Po razkolu je pobudo v povezovanju s Slovenci prevzela domovinaška struja. »Čisti« pravaši so sicer pozdravljali povezovanje, vendar so hkrati opozarjali na razliko v pogledih glede slovenskega vprašanja. Frankovci so namreč ogorčeno ugotavljali, da so domovinaši »iz čustvenih ozirov« prenehali uporabljati za Slovence izraz »planinski Hrvati«, s čemer naj bi povzročili »dualizem«, ki preprečuje enotnost hrvaškega naroda. ⁶²

Dalmatinski in istrski pravaši niso mogli vplivati na politični razplet v banski Hrvaški, kar je bila posledica razdvajanja hrvaške politike v avstrijskem in ogrskem delu monarhije. Glavni dalmatinski, zdaj pravaški, *Narodni list* je urejeval Biankini, ki je sledil Pavlinovičevi šoli, ne pa pravaški tradiciji. Razume se, da so bili dalmatinski pravaši po razkolu malodušni. V pismu Folnegoviću je Supilo pisal, da je korak »Starega« in Franka izdajstvo, hkrati pa je obsojal tudi Folnegovičovo obanašanje v zvezi z dogodki ob »spaljivanju« madžarske zastave. Trumbić se je pritoževal, da so stvari tako zapletene »da se čovjek ne zna snaći«. Pravaši so neposredno po razkolu ostali nevtralni (na Trumbićevo željo); Supilo pa je menil, da so domovinaši »manjše zlo« in da jih je treba podpreti, kar jasno pokaže tudi v listu *Crvena Hrvatska*. Tudi Laginja in Spinčić sta se oddaljila od Franka, njega je podpiral le še Ivo Prodan. ⁶³

⁵⁹ Narodna slavnost v Zagrebu, SN, 16. 7. 1895, št. 161., str. 1.

⁶⁰ Politika poslanca Šukljeja., SN, 7. 8. 1894, št. 179., str. 1.

⁶¹ Pleterski, Jugoslovanska misel, str. 37.

⁶² A. Rahten, Croatia Alestris, str. 5.

⁶³ M. Gross, Izvorno pravaštvo, str. 824–825.

Ob obisku Slovencev v začetku decembra 1895 je *Hrvatska domovina* pisala, da ta obisk spada »medju one bratske izkaze, koji u potonje doba u odnošaju izmedju nas Hrvata i Slovenaca nisu više riedki, a koji sve to više učvršćuje bratski vez i rodbinsku našu medjusobnu ljubav i poštovanje. Prema tomu ovaj posjet Slovenaca mora da se promotri kao manifestacija, iz koje mora crpiti snagu za daljnje učvršćivanja zajednička stvar njihova i naša, iz koje se radja vjera u bolju budućnost i čuvstvo zajedništva i neosamljenosti.«⁶⁴ Pri tem so poudarili, da stranka prava »ne želi, da prisvoji kakova prava bratskih nam Slovenaca, nego od godine 1861. uvijek piše, da *bez njihove slobodne privole ne misli s njimi računati*«. ⁶⁵ Okoli 250 slovenskih gostov so zagrebški gostitelji s pesmijo pričakali na železniški postaji. Med gosti naj omenim Tavčarja in Hribarja s soprogama, urednika Soče Trea, Gabrščka, Nollija, Plantana, dr. Rosino, Ploja, Hudovernika, dr. Firbasa, dr. Žižka, dr. Kavčiča, Pirca, od duhovščine pa so v Zagrebu videli le kanonika Klofutarja, za kar so v *Hrvatski Domovini* menili, da je »za slovensku klerikalnu stranku slaba svjedočba«. ⁶⁶ Tavčar se je zahvalil za lep sprejem ter dejal, da so prišli »kao brat k bratu, koji treba, da pod jednom strehom živu«. ⁶⁷ Djuro Jakčin je na to odgovoril, da »smo nekoč bili jedno a i dostatan razlog, da radimo, da i u buduće budemo jedno. Dapače samo u zajednici, koje naravnom posljedicom ima biti konačno jedinstvo, obezbiedjena nam je, koli Vam Slovincem, toli nam Hrvatom, budućnost«. ⁶⁸ Na komersu se je Tavčar spominjal svojih dni v Zagrebu pred 15 leti, ko je dejal, da je on »član Planinskih Hrvata«, pa so mu takrat govorili, »da je lud. A danas se je liepo razvila ova ideja, te sada možemo reći, da smo jedni bili s Hrvatima i jedni moramo ostati«. ⁶⁹ Tudi Hribar je navdušen ugotavljal, da so Slovenci in Hrvati eno, gledališka predstava pa da je mogla vsakogar prepričati, »da je naš jezik samo narečje vašega. Jedni smo i takvi ćemo ostati i nikoja nas sila neće razdružiti«. ⁷⁰ Tudi list *Hrvatsko pravo* je pisal o hrvaško-slovenski slogi, ki da je bila vidna ob tej priložnosti. ⁷¹

Spomladi 1896 je v pravaškem časniku *Hrvatska domovina* odmeval članek lista *Südsteierische Post*, ki je Hrvate pozival, naj se vsi zavzemajo za uresničitev hrvaškega državnega prava ter opozarjal, da je »potrebno, da na jugu monarkije Hrvati i Slovenci morajo nastojati svimi silami, da ih ne zateče nepripravne preustrojstvo monarkije u duhu federalističnem«⁷² ter menil, da bodo Slovenci, če pride do federalizacije monarhije, preslabi, da bi lahko zasnovali svojo državo, zato »bi bilo željeti, da Hrvati i Slovenci sklope pošteno pogodbo, koja bi čuvala njihovo posebnost i jednakopravnost«. ⁷³ Ker je bil časnik *Südsteierische Post* »organ onih slovenskih zastopnika, koji pripadaju Hohenwartovu klubu, a ovaj ima sa bečkom vladom sveze«, ⁷⁴ je *Hrvatska domovina* ugibalala, ali morda vlada pripravlja federalistično preureditev države. V tem primeru je pravaški list prepričan, da je prihodnost Slovenije in Hrvaške v njenem zedinjenju, kar bi se moralo zgoditi samo s svobodno odločitvijo Slovencev, kajti »samo savezi uz obustranu jednakopravnost i slobodnu volju imadu pravo i trajnu vriednost te radjaju bratskom ljubavi«. ⁷⁵ Ker je *Südsteierische Post* Hrvate pozival k slogi, mu *Hrvat-*

⁶⁴ Pozdrav braći Slovincima, Hrvatska domovina (dalje HD), 7. 12. 1895, št. 6., str. 1.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Braća Slovenci u Zagrebu, HD, 9. 12. 1895, št. 7., str. 2–3.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Slovenci u Zagrebu, Hrvatsko pravo (dalje HP), 9. 12. 1895, št. 32., str. 1; Hrvatsko-slovenska uzajamnost, 10. 12. 1895, št. 35., str. 1–2.

⁷² Slovenska izjava u prilog hrvatskoga državnoga prava, H, 9. 5. 1896, št. 108., str. 1.

⁷³ Odnosaj izmedju Slovenaca i Hrvata, H, 9. 5. 1896, št. 108., str. 2.

⁷⁴ Slovenska izjava u prilog hrvatskoga državnoga prava, H, 9. 5. 1896, št. 108., str. 1.

⁷⁵ Prav tam.

ska domovina zagotavlja, da si Hrvati to želijo in poziva v tem smislu tudi Slovence, da »se neka i preko Sutle pokrene življa agitacija za naše zajedničke interese. Primjer u Istri [politično sodelovanje Slovencev in Hrvatov, op. N. P.] je tako krasan, da doista zasluđuje, da se ga nasliedi. Pripravljamo se ... i s toga sa ųudnjom oĉekujemo glasove od slovenske braĉe, kako se kod njih u tom smjeru radi. ųto bolje se uzradi, time ĉe viųe dobiti zajedniĉka stvar, jer bez toga nema ni sjedinjene Slovenije ni sjedinjene Hrvatske.«⁷⁶

Slovensko-hrvaųka vzajemnost se je poudarjala tudi na slovesnosti ob otvoritvi Narodnega doma v Ljubljani. *Hrvatska domovina* je ob tem dogodku klicala: »ųivili Slovenci! ųivili sviestni promicatelji narodne prosvjete! ųivila biela Ljubljana, a napose ųivila hrvatsko-slovenska bratska uzajamnost i sloga!«⁷⁷ Seveda so – kot se to med brati spodobi – otvoritvenim slovesnostim prisostvovali Zagrebĉani. Med njimi je Jakĉin nazdravil »bratinskoj ljubavi i vezu izmedju Slovenaca i Hrvata, dvaju rodjenih brata.«⁷⁸ Pravaųki list je nekaj dni zatem pisal, da so bili hrvaųki gosti, ki so prisostvovali otvoritvi v Ljubljani, »tumaĉi bratinskih osjeĉaja, koje stranka prava u Hrvatskoj sa celim hrvatskim narodom naspram jednokrvnoj braĉi preko Sutle osjeĉa.«⁷⁹ Kot potrditev te trditve je nato ĉasnik povzel nekatere govore. Ruųiĉ je dejal, da »stranka prava u Hrvatskoj ... smatra Vas [Slovence, op. N.P.] ne samo kao susjede ili prijatelje, veĉ upravo kao pravu jednokrvnu braĉu« ter svetoval Slovincem, naj v Narodnem domu sledijo stezi, ki je bila nakazana v ĉasu ilirizma, stezi, »koja vodi do narodnog i jeziĉnog jedinstva Slovenaca s Hrvatima, a time i do veĉe narodne moĉi, bez koje bi mogli postati ųrtvom pohlepnih susjeda i neprijatelja naųih.«⁸⁰ Podobno je govoril tudi Jakĉin; menil je ųe, da ni naroda, ki bi po »srodstvu krvi, i po geografiĉnom poloųaju i po politikiĉkih teųnjah, bio viųe upuĉen na medjusobnu ljubav« kot slovenski in hrvaųki narod. Trdil je dalje, da je razen v Istri »premalo ... razvijena ljubav izmedju Slovenaca i Hrvata.«⁸¹ Tudi list *Hrvatsko pravo* se je veselil otvoritve slovenskega Narodnega doma in mu ųelel uspeha.⁸²

Bratsko slogo in enotnost slovenskega in hrvaųkega naroda je *Hrvatska Domovina* poudarjala spet konec junija 1897, potem ko so Ljubljano obiskali ĉlani pevskega druųtva Kolo. Uredniųtvo lista je poudarilo, da je to ųe druga slavnost v tem mesecu, saj so se pred kratkim vrnili iz Beograda, kjer so bili ravno tako zelo prisrĉno sprejeti kot v Ljubljani. V slovenskem glavnem mestu sta jih pozdravila Trstenjak in Mandiĉ. Trstenjak je poudarjal, da »sveto i nerazrieųivo pobratimstvo, koje je danas sklopljeno imade trajati, dok bude Hrvata i Slovenaca«. Mandiĉ pa je rotil Hrvate, naj ne zapuųĉajo Slovencev, naj ne zapuųĉajo Istranov, kajti, ĉe pade Istra, »doĉi ĉe red na vas.«⁸³

Pred sestankom slovenskih in hrvaųkih drųavnozborskih poslancev konec julija 1897 v Ljubljani je ĉasnik domovinaųev pisal, da je prepriĉan, da bo ta sestanek pokazal, da vlada samo s poloviĉnimi obljubami ne bo pridobila Slovencev, zato je pripisal sestanku velik pomen.⁸⁴ Tudi organ slovenskega politiĉnega katolicizma, *Slovenec*, je pred sestankom pisal, da je napovedani shod »eminentne politiĉne vaųnosti«, na njem naj poslanci pokaųejo, da je slovenski narod »politiĉno zrel narod ter da si veĉ ne pusti kratiti svojih drųavljskih pravic.«⁸⁵ Na predveĉer sestanka, 13. septembra 1897, je *Hrvatska Domovina* pisala, da »klub

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Slovenska slava, HD, 10. 10. 1896, ųt. 233., str. 2.

⁷⁸ Sa slovenske slave, HD, 12. 10. 1896, ųt. 234., str. 1.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ Slovenci i Hrvati, Priloga HD, 17. 10. 1896, ųt. 239.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Narodni dom u Ljubljani, HP, 12. 10. 1896, ųt. 283., str. 1–2.

⁸³ Opet slava bratske sloge, HD, 30. 6. 1897, ųt. 146., str. 2.

⁸⁴ Sastanak hrvatskih i slovenskih zastupnika u Ljubljani, HD, 28. 7. 1897, ųt. 170., str. 1.

⁸⁵ Vseslovenski shod, Slovenec (dalje Sc), 10. 9. 1897, ųt. 206., str. 1.

naših in slovenskih zastupnikov na Dunaju odloča o obstanku večine državnega zbora. Slovenci to dobro vedo in ravno zaradi tega želijo pokazati Dunaju, da se z drobtinicami ne bodo zadovoljili, temveč bodo njihovi poslanci pokazali najprej na potrebe naroda, brez katerih vlada ne bo dobila njihove podpore. S sramotnim postopanjem proti Slovincem v Trstu in Gorici ter proti Hrvatom in Slovincem v Istri se mora prenehati. Prav tako se morajo upoštevati želje Slovencev na Štajerskem in Koroškem. Ni res, da so te zahteve takšne, da se morajo podrediti višjim državnim interesom, nasprotno, one podpirajo te interese.«⁸⁶

Šusteršič je pozval vse poslance na sestanek v Ljubljano; pozivu so se odzvali vsi slovenski in istrski poslanci razen Laginje, ki je svojo odsotnost opravičil ter v pismu poudaril potrebo tega sestanka. Sestanka so se poleg slovenskih poslancev udeležili Hrvatje Rukavina, D. Starčević, Potočnjak, Banjavčić, Ružić in dalmatinski predstavnik Vuković, prišli pa so tudi člani slovanske zveze: maloruski poslanec Barwinski, češko-moravski Stojan, Vitezović, Nabergoj, Svetec in drugi ugledni slovenski rodoljubi. Shod je otvoril kranjski deželni glavar Oton Detela, ki je poudaril, da je »ta sestanek dokaz enotnosti vseh južnih Slovanov.«⁸⁷ V podobnem smislu so za njim govorili še Hribar, Barwinski in Stransky. Rukavina je nato dejal, da Hrvati »pripadajo tisti stranki, ki si je zadala nalogo zediniti Slovence in Hrvate. Dokler bodo Slovenci imeli take moče, ki se bore za njihove pravice, se jim ni treba bati prihodnosti.«⁸⁸ Pri tem je poudarjal, da zedinjenje Slovencev s Hrvati ne pomeni, »da bi se Slovenci pohrvatili ali Hrvatje poslovenili, ampak oboji narod ostani nedotaknen.«⁸⁹ David Starčević je vzpodbujal k slogi med Slovenci in Hrvati, poudarjajoč, da »če se bomo ločeni vojskovali, ne bomo zmagovali.«⁹⁰

Na shodu so sprejeli resolucije, v katerih so poudarili, da pozdravljajo združitev slovenskih in hrvaških državnozbornih poslancev ter da odobravajo v vseh točkah program Slovanske katoliške narodne zveze; slovenskim in istrsko-hrvaškim poslancem izrekajo popolno zaupanje ter jih pozivajo, naj v parlamentarni večini vztrajajo, dokler bo le-ta izvrševala svoj program. Med drugim so se zavzeli za uresničitev 19. čl. temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov ter zahtevali, naj se da več narodnostnih pravic Slovincem in Hrvatom v Istri in Primorju.⁹¹ *Hrvatska Domovina* je zaključila, da je najpomembnejši dosežek tega shoda dosežena enotnost vseh slovanskih parlamentarnih skupin.⁹²

Organ Čiste stranke prava, *Hrvatsko Pravo*, je poudarjal, da je bila zmeraj njihova želja, da se Slovenci odločijo za politično pridružitve k Hrvaški. Glede na to, da se je v Cislajtarni v tem času pojavljala težnja po federalistični preureditvi monarhije, je časnik upal, da bodo na ljubljanskem sestanku poudarili hrvaško državno pravo kot temelj, na katerem naj Hrvati in Slovenci zahtevajo ureditev odnosov med Hrvati in drugimi narodi monarhije. Vendar je bil sestanek, čeprav so se ga udeležili domovinaši, »v strogem duhu avstrijanščine, njegove resolucije pa v popolnem nasprotju s federalističnimi idejami.«⁹³ Zato je bilo uredništvo lista razočarano, menilo je, da resolucije sestanka »niso posledica dobro premišljene težnje po narodni samostojnosti, ampak so drobtinčarska politika, prosjačenje milosti, zapuščenje državne neodvisnosti kraljevine Hrvaške. ... a to je škoda, velika škoda, ki bo šele v prihodnosti pokazala svoje težke posledice. S tako politiko se posvečuje in odobrava deviza: »Divide et

⁸⁶ Sveslovenski i istarsko-hrvatski sastanak u Ljubljani, HD, 13. 9. 1897, št. 208., str. 1.

⁸⁷ Sveslovenski sastanak, HD, 15. 9. 1897, št. 210., str. 1.

⁸⁸ Prav tam, str. 2.

⁸⁹ Vseslovenski in istarsko-hrvatski shod, Sc, 14. 9. 1897, št. 209., str. 1.

⁹⁰ Vseslovenski in istrsko-hrvatski shod, Sc, 15. 9. 1897, št. 210., str. 4.

⁹¹ Prav tam, str. 1–4.

⁹² Sa sveslavenskoga shoda, HD, 16. 9. 1897, št. 211., str. 1.

⁹³ Sveslovenski sastanak, HP, 15. 9. 1897, št. 559., str. 2.

impera«, s takim delom se ne pripelje narod do oblasti, ampak se nudi priložnost pogumnejšim posameznikom, da v nenormalnem, nezdravem sistemu sodelujejo pri upravi in vladi v državi kot plačani avstrijski uradniki, nikakor pa kot predstavniki suverenosti svojega naroda.«⁹⁴ List Čiste stranke prava torej nikakor ni skrival razočaranja nad resolucijami ljubljanskega sestanka, še več, šel je celo tako daleč, da je domovinaškim udeležencem ljubljanskega shoda očital, da so odšli v Ljubljano, da potrdijo Miklošičevo teorijo in se je spraševal, ali so tja šli »proti duhu hrvatstva ...kot zagorski 'Slovenci'«.⁹⁵

Februarja 1898 je *Hrvatska domovina* objavila vrsto člankov z naslovom »Unitarizam ili trinitarizam sve jedno« pod katere se je podpisal »Samo Hrvat«. V njih je razpravljal o državnopravnih programih hrvaških strank. Pokazal je na neuspeh ilirizma in jugoslovanske ideje ter poudaril, da je rešitev hrvaškega, slovenskega, srbskega in bolgarskega narodnega vprašanja v hrvaškem državnem pravu, pod katerega okriljem naj se zedinijo Hrvati, Slovenci in Srbi. To se lahko imenuje unitarizem, ker so Hrvati, Slovenci in Srbi enoten narod, ali pa »trinitarizem«, ker so znotraj tega naroda trije: Slovenec, Hrvat in Srb. Ker pa imajo vsi trije en jezik, pripadajo enemu narodu, saj je jezik obeležje narodnosti. Glede Slovencev je menil, da naj se sami odločijo, če se bodo pridružili tej zvezi, hkrati pa je trdil, da jih bo v to prisilila nevarnost germanizacije, pred katero jih lahko reši samo hrvaško kraljestvo.⁹⁶

V začetku junija 1898 je *Hrvatska domovina* znova izražala prepričanje, da se bodo slovenske in hrvaške dežele združile v samostojno državo: »Slovenci, to so naši najbližji brati, to so planinski Hrvati, s katerimi nas čaka skupna državna in politična prihodnost. Zedinjenje vseh hrvaških in slovenskih dežel v eno politično samostojno hrvaško skupino, to je davni program stranke prava, to je njeno verovanje.«⁹⁷

Slovenci v tem času očitno niso bili seznanjeni z notranjimi spori med pravaši, ali pa so nanje gledali podobno kot Hrvati na spore med slovenskimi liberalci in klerikalci, ki so menili, da je razdor v škodo enotnosti slovenskega naroda in so zahtevali, naj se obe politični strani združita. O tem priča obisk slovenskega pevskega društva Slavec v Sisku leta 1898. Društvo se je udeležilo proslave 15-letnice delavskega društva Sloge, ob tej priliki pa so obiskali tudi J. Franka, kar pa je med domovinaši sprožilo hude polemike in je napolnilo kar nekaj strani *Hrvatske domovine*.⁹⁸ Polemiko pa je domovinaški list zaključil z objavo izjave pevskega društva Slavec, v katerem je predsednik društva I. Dražil izjavil, da je obisk Franku veljal kot obisk »prijatelju hrvatskih radnikov in Slovencev«; list *Hrvatska Domovina* je temu dodal komentar: »Kad bi Slovenci bili znali, kakov je Frank prijatelj Slovencev a i hrvatskih radnika, sigurno ga ne bi posjetili. I zato im mi toga ne zamjeramo.«⁹⁹

Sestanek na Sušaku 1898

Pomembno prelomnico pri vzpostavljanju politične zveze med KNS in pravaši predstavlja udeležba slovenskih predstavnikov na shodu domovinaške pravaške frakcije 12. oktobra 1898 na Trsatu. Že prej so se v Slovincu začeli pojavljati članki, ki so nakazovali, da KNS

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ Unitarizam ili trinitarizam sve jedno, HD, 14. 2. 1898, št. 35., str. 1.

⁹⁷ Slovenačka era u Dalmaciji, HD, 3. 6. 1898, št. 128., str. 1.

⁹⁸ Slavlje u Sisku, HD, 16. 8. 1898, št. 187., str. 2; Sisačko slavlje, HD, 22. 8. 1898, št. 191., str. 2; Sisačko slavlje i košer-izvještaji, HD, 24. 8. 1898, št. 193., str. 1–3.

⁹⁹ Sisačko slavlje i košer-izvještaji, HD, 24. 8. 1898, št. 193., str. 3.

želi okrepiti zveze s Hrvati. Med take članke sodi članek z naslovom »Ob smrtni uri poslanke zbornice«, v katerem je izraženo mnenje, da se bo »treba oprijeti dveh idej, ki sta doslej nekako dremali v našem osrčju. Glasita se: Politiška zveza Slovencev s Hrvati na temelju katoliške vere in demokracije. Drugače nam ni rešitve!...V tem načelu je tudi Avstriji jedini spas, kakor ji je tudi v jedino uresničeni zvezi Slovencev s Hrvati zagotovljen jug in upravičen nujno potreben razvoj na Balkanu!«. Avtor članka je bil nihče drug kot J. E. Krek!¹⁰⁰ Uredništvo *Slovenca* se je povsem strinjalo z njegovimi mislimi in je dodalo: »Ni bila glavna napaka za naš narod, da je majhen, glavna hiba je bila, da so bile majhne ideje, ki so vodile naše zastopnike v javnem življenju, živeli smo v političnem življenju rekli bi od danes na jutri, premalo se ozirajoč na velike ideje, ki jedine ohranjajo narode in jih delajo srečne«.¹⁰¹

Poleg istrskih Slovencev so se domovinaškega shoda na Trsatu udeležili katoliški narodnjaki Krek, Andrej Kalan in Janko Brejc. Kalan je v svojem govoru poudaril potrebo, »da se na jugu Avstrije osnuje krepka organizacija jugoslovanskih narodov, ki bi bila nepremagljiv branik državi in pravu jugoslovanskih narodov«.¹⁰² Izrazil je zadovoljstvo, ker naj bi pravaška stranka vodile iste ideje kot KNS: ideja krščanstva, ideja hrvaškega državnega prava in ideja gospodarske organizacije za narod. Na koncu je prisotnim polagal na srce naslednje: »Shodi, kjer se zbirajo Hrvati in Slovenci, naj širijo idejo skupnosti Hrvatov in Slovencev mej oba naroda, časopise slovensko in hrvatsko naj jo goji, da kmalu postane obema narodoma skupna last in merodavno vodilo v dosego nepremagljivega branika na jugu države, v ponos in podporo Avstriji in v srečo slovensko-hrvatskega naroda, združenega na temelju hrvatskega državnega prava«.¹⁰³ Istrska *Naša sloga* je poudarila del Kalanovega govora, kjer je ta dejal, da se morajo umetne meje med slovenskim in hrvaškim narodom porušiti in doseči edinstvo, ki ga prihodnost ne bo mogla porušiti. »Narod slovenski zato spremlja delovanje hrvaških poslancev, še posebej katoliška narodna stranka, ki ima v Zagrebu stalnega dopisnika«, je trdil Kalan.¹⁰⁴ Krek je poudaril, da »ločeni smo preslabi, da bi nas upoštevali, zato treba, da se združimo...na stališču hrvatskega državnega prava«.¹⁰⁵ V *Crveni Hrvatski* so zapisali tudi naslednje Krekove misli, ki jih – razen v *Naši slogi*¹⁰⁶ – niso omenjali v nobenem drugem listu: »Mi slovenski državnozbornski poslanci smo se prepričali, da tam [na Dunaju]ne bomo nikdar nič trajnega dosegli. Mi se tukaj svečano odrekamo Dunaja in dunajske politike, ker se priznavamo eno z vami, en narod z eno prihodnostjo.«¹⁰⁷ Spinčič je ob tej njegovi izjavi zadovoljen pripomnil, da se je s pristankom KNS na hrvaško državno pravo Kraljevina Hrvaška »povečala«.¹⁰⁸ Brejc je hrvaškim zastopnikom položil na srce, da nimajo nobenega razloga dvomiti v iskrenost Krekovih in Kalanovih izjav o hrvaško-slovenski solidarnosti. Priznal je sicer, da aktualna politika slovenske delegacije v državnem zboru še vedno »bazira na temelju desničarskega adresnega načrta, ki je federalistično-avtonomističen, in ni pričakovati, da s to politično smerjo v bližnji bodočnosti sprežemo«.¹⁰⁹ Toda slovenski pristanek na adresni

¹⁰⁰ Dr. K. [Janez Evangelist Krek], Ob smrtni uri državne zbornice, Sc, 4. 6. 1898, št. 125., str. 1–2; glej tudi Radosavljevič, KNS in Hrvati, str. 339.

¹⁰¹ Borba za obstanek, Sc, 11. 6. 1898, št. 130., str. 1.

¹⁰² Shod stranke prava na Sušaku, Sc, 13. 10. 1898, št. 235., str. 1.

¹⁰³ Prav tam, str. 1–2.

¹⁰⁴ Izjava Slovenaca, NS, 27. 10. 1898, št. 40., str. 4.

¹⁰⁵ Shod stranke prava na Sušaku, Sc, 14. 10. 1898, št. 236., str. 1.

¹⁰⁶ Izjava Slovenaca, NS, 27. 10. 1898, št. 40., str. 4.

¹⁰⁷ Fran Supilo, Sa skupštine, CH, 22. 10. 1898, št. 42–43., str. 1–4. Ali lahko iz te Krekove izjave sklepamo, da je imel v mislih trialistično preureditev monarhije?

¹⁰⁸ A. Rahten, SLS v dunajskem parlamentu, str. 26.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 2.

načrt, ki je vseboval željo po razširitvi deželne avtonomije, še ne pomeni, da so Slovenci opustili zahtevo po avtonomiji narodov. Brejc je poudaril, da »nikdar ne smemo in ne bomo privolili v to, da se revizija ustave izvrši v smislu avtonomije dežela, ker bi bila to naša politična in narodna smrt«. ¹¹⁰ Podpora adresnemu načrtu desnice naj bi bila tako zgolj taktična poteza, »ker ne verjamemo, da se bo dejanski izvršil, in pa radi tega, ker vidimo v njem prvi naskok na stari naš, Slovanom sovražni, birokratični centralistični sistem«. ¹¹¹ Cilj KNS naj bi ostal isti, kot ga imajo pravaši, je zatrdil Brejc, »dasi so pota različna, ki nas vodijo k združenju slov/anskih/ sil na avstrijskem jugu, k političnemu združenju Slovencev in Hrvatov«. Pravaše je pozval, naj še naprej gojijo »sveto državnopravno idejo, ki ima svojo historično sankcijo«. ¹¹² Konrad Janežič je v imenu istrskih Slovencev izjavil, da oni »že davno stoje na temelju hrvatskega državnega prava in da jih veseli, ker so danes temu pritrdili tudi Slovenci s Kranjskega«. ¹¹³

Supilo ni mogel skriti navdušenja nad temi izjavami katoliških politikov na Trsatu: »To ni nič manj kot milijon in pol sorodnega plemena, ki spontano prihaja k nam, prejema hrvaško ime, se postavlja na naše stališče in napoveduje vojno svojim nasprotnikom na temelju hrvaškega državnega in narodnega prava. ... To je naš pravaški program – iz teh dežel na jugu osnovati svobodno in samostojno Hrvaško pod habsburško dinastijo, z Zagrebom kot centrom in prestolnico.« ¹¹⁴ Približno mesec dni kasneje je *Crvena Hrvatska* opozarjala, da ne sme ostati pri izrečenih besedah, ampak je potrebno delati, da se bo v Dalmaciji, Istri in Sloveniji učvrstila hrvaška narodna zavest, odpor proti tujcem in zahteva po zedinjenju s Hrvaško. ¹¹⁵

Organ Čiste stranke prava *Hrvatsko pravo* ni dajal nobenega pomena izjavam Slovencev na trsatski skupščini, ker je menil, da je šlo samo za manever. Poudarjal je namreč, da so izjavo dali »zastopniki stranke, ki je prej vedno odločno delala proti Hrvatom in ki je bila zmeraj zvesta in predana dunajski politiki«, ne pa predstavniki liberalne stranke dr. Tavčarja, ki »se je zmeraj odločno izjavljala za zedinjenje s Hrvaško v duhu nauk Ante Starčevića«. ¹¹⁶ Potem, ko je *Slovenec* objavil članek »Vodilna misel«, je list *Hrvatsko pravo* zapisal, da so te izjave »edini tolažilni pojavi po domovinaški skupščini« ter zagotovil, da »z iskrenim veseljem in zadovoljstvom beleži te izjave, če so iskreno mišljene in če jim bodo planinski bratje, tako kot so obljubili, ostali dosledni«. ¹¹⁷ Časnik je obžaloval le dejstvo, da so bile izjave Slovencev dane na domovinaški skupščini, ker svojim političnim nasprotnikom pač niso zapali. ¹¹⁸ Podobno kot pristaši Čiste stranke prava je tudi veliki župan modruško-riečke županije Vladimir pl. Nikolić-Podrinski v svojem poročilu hrvaški vladi zaključil, da »ciela ta skupščina bijaše bez svakog odvažnijeg dosega«. ¹¹⁹

Slovenskega gospodarja izjave Slovencev na Trsatu niso presenetile; menil je, da so bile le logična potrditev delovanja slovenskih katoliških politikov, ki so že nekaj časa delovali v tej smeri: »Kdor je naše slovensko časopisje, zlasti v zadnji dobi količkaj pazljivo čital, temu

¹¹⁰ Fran Supilo, Sa skupštine, CH, 22. 10. 1898, št. 42–43., str. 2.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Prav tam; prim. tudi z A. Rahten, SLS v dunajskem parlamentu, str. 26–27; Boris Radosavljević, Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897–1903, ZČ, 48 (1994), str. 335–351.

¹¹³ Shod stranke prava na Sušaku, Sc, 14. 10. 1898, št. 236., str. 2.

¹¹⁴ Fran Supilo, Sa skupštine, CH, 22. 10. 1898, št. 42–43., str. 1.

¹¹⁵ Poslije skupštine, CH, 26. 11. 1898, št. 48., str. 1–2.

¹¹⁶ Poslie sušačke komedije, HP, 14. 10. 1898, št. 883., str. 1.

¹¹⁷ Slovenci za hrvatsko državno pravo, HP, 19. 10. 1898, št. 887., str. 2.

¹¹⁸ Prav tam.

¹¹⁹ Hrvatski državni arhiv v Zagrebu, Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV) 1897–1899, šk. 527/78, zv. 6-1d, spis št. 5211/1898.

ni moglo uiti, da so naši velmožje, izmed najboljših najboljši, goječ krščanstvo z vsem srcem in podpirajoč gospodarski napredek na vsak možni način, prišli do trdnega prepričanja, da sta nam končno narodni obstanek in boljša prihodnost zajamčena vendar le v tem slučaju, da se politiško združimo s Hrvati«. ¹²⁰ V tem duhu je časnik decembra istega leta (1898) ugotavljal, da se da narodno vprašanje v monarhiji rešiti samo »po federalizmu z narodno samoupravo, po krčenju prostosti židov, po strogem postopanju z veleizdajci in upornim uradništvom in končno po odločni vrnitvi k katoličanstvu«. ¹²¹

To dejanje zastopnikov KNS pa je med slovenskimi liberalci sprožilo velik nemir. Konservativcem so očitali neiskrenost, saj naj bi bil njihov nastop na Trsatu le strankarsko-taktičnega značaja, s katerim so želeli pridobiti hrvatsko stranko prava za svoje klerikalne namene. ¹²² V podobnem tonu je bil napisan članek v *Slovanskem svetu*, objavljen tudi v *Slovanskem narodu*, ¹²³ ki je dodobra razburil hrvaške pravaše.

Domovinaši so očitali *Slovanskemu svetu*, da je s svojim člankom o trsatskih izjavah slovenskih katoliških politikov pokazal »ne samo podpuno nepoznavanje naših prilika, već je pružio prigodu »Narodnim novinam«, službenom listu vlade grofa Khuena Hedervaryja, da njegov članek izcrpi dakako ne na uhar slavljene slavenske uzajamnosti. »Slovanski svet« nema pojma o razkolu u stranci prava; on ne zna, da su izviestnim židovom prikloni Frankovci priredili nekakovu demonstraciju preklani proti biskopu Strossmayeru, a ne stranka prava. ... »Slovanski svet« nema ni blagoga pojma, da je stranka prava na skupštini obdržavanoj nedavno na Trsatu jednoglasno odobrila rad u zajednici sa neodvisnom strankom, u koliko to program naše stranke dopušta. »Slovanski svet« tako slabo pozna naše prilike, da misli, da je izjava slovenskih zastupnika, jer je na skupštini strake prava učinjena, neke vrste nepovjerenja prama vladiki Strossmayeru! Ovakove nepojmljive bezsmislice čitaju se eto u listu, koji si utvara da stoji na nekom višem stanovištu, s kojega ljubavlju obuhvaća sve Slavene. »Slovanski svet« drži stranku prava protivnicom slavenske uzajamnosti, a ne zna, da su to drugovi izviestnih židova, dakle Frankovci. ... Isto tako se pokazuje »Slovanski Svet« nedoraslim, da razjasni, zašto bi po njegovom sudu imali zastupnici slovenske katoličke pučke stranke pristati uz »Obzor«, a ne uz stranku prava. Za ta svoj nazor navodi »Slovanski Svet«, da je neodvisna stranka više u volji Srbima i da na nje uzima obzir t.j. da traži modus vivendi s njima. Naprotiv toga konstatujemo, da niti »Obzor« neće, da tzv. Srbima dopusti, da su oni p o l i t i č k i n a r o d u našoj domovini sa posebnom težnjom, koja, kada bi se oživotvorila, imalo bi nestati hrvatskog imena. Prikazati nas protivnicima ćirilice, prosto je nesmisao bez ikakove podloge.« Uredništvo *Hrvatske Domovine* se nadalje čudi, da Slovenski narod take članke objavlja, saj bi po njihovom mnenju moral vsaj ta slovenski list bolje poznati hrvaške politične razmere: »Nije li dr. Tavčar dolazio na skupštinu stranke prava i sada se brzojavno priglasio našoj skupštini? Ne uvidja li uredništvo »Slovenskog Naroda« da preštampavajuć ovakove članke podieljuje ukor i dru. Tavčaru i drugovom?« ¹²⁴ Ko je naslednje leto skupina slovenskih krščanskih socialcev obiskala Hrvaško, so jih frankovci ob prihodu pričakali s klici »Živio dr. Tavčar!« ¹²⁵

Medtem ko je *Crvena hrvatska* poročala o skupščini in zapisala, da se je dalmatinski pravaši niso udeležili (so pa preko svojega lista odobravalni načela, ki so bila tam izražena ¹²⁶),

¹²⁰ Združitev avstrijskih Jugoslovanov, Slovenski gospodar (dalje SG), 27. 10. 1898, št. 43., str. 1–2.

¹²¹ Kako naj Avstrija državno idejo uresničuje., SG, 15. 12. 1898, št. 50, str. 1–2.

¹²² Kranjski klerikalci in stranka prava, SN, 15, in 17. 10. 1898, št. 237, 238, str. 1.

¹²³ Slovenski katoliški stranki jedno, SN, 2. 11. 1898, št. 251, str. 1.

¹²⁴ »Slovanskemu Svetu«, HD, 4. 11. 1898, št. 252, str. 1.

¹²⁵ Prav tam.

¹²⁶ Poslije skupštine, CH, 26. 11. 1898, št. 48, str. 1–2.

ker so želeli ostati nevtralni v sporu med domovinaši in čistimi, *Narodni list* iz Zadra o skupščini ni niti poročal!¹²⁷

Po sestanku v Sušaku je slovenska Katoliška narodna stranka navezovala vse tesnejše stike s hrvaškimi pravaši ter v svojem glasilu širila idejo hrvaškega državnega prava ter slovensko-hrvaške vzajemnosti, hkrati pa je vzpodbujala tudi katoliško organizacijo na Hrvaškem. Tako je *Slovenec* marca 1899 pisal, da na Hrvaškem »še ni prave katoliške organizacije, ali mi se nadajamo, da se osnuje v kratkem, ker je to neobhodno potrebno, da se o tem katoliškem gibanju podučijo tudi narod. Zato bi se moral izdajati za narod prav poljudno pisan časopis s strogo katoliškimi nazori.«¹²⁸

Maja istega leta je isti časnik pisal, da »hrvaška ideja napreduje« in da jo je potrebno gojiti »neprenehoma in z vso odločnostjo« kajti »če se vzbujena ideja ukorenini v narodu, nikdo več je ne bo razdrl, in priti mora čas, da se izvede. A ta čas za Hrvatsko ne more biti daleč, kajti Avstroogrška mora že po svojem položaju to idejo izvesti, če se hoče sploh na jugu vzdržati. Tedaj pride čas seveda tudi za slovenske dežele, da stopijo v ožjo zvezo s sosedno Hrvatsko, saj je njih osoda zavisna popolnoma od njenega položaja.«¹²⁹

Naslednja zadeva, ki je povezana s vse tesnejšim slovensko-hrvaškim sodelovanjem in ki je sprožila veliko nemira, je bil leta 1899 sprejet sklep kranjskega deželnega zbora o uvedbi hrvaškega jezika na ljubljanski realki.¹³⁰ Debatu lahko dokaj natančno spremljamo v tedanjih slovenskih časnikih. *Slovenski narod* je poročal, da se je deželni poslanec Šubic zavzemal za uvedbo hrvaškega učnega jezika, ker je menil, da je treba predvidevati, da »bodo naši sinovi hodili na jug in jim to omogočiti z jezikovnim znanjem.«¹³¹ Hribar je poudarjal, da sicer polovica slovenskih profesorjev zna hrvaško, »a ker nimajo formalnega dokaza osposobljenosti, se lahko zgodi, da vlada ne bo dovolila, da uče hrvaščino«. Tudi Povše je poudarjal, da je uvedba hrvaškega učnega jezika pomembna predvsem zato, ker »bode marsikateri Slovenec na jugu iskal kruha. Trditev, da se Slovenec hitro nauči hrvaškega uradovanja, je površna. Ravno Slovincem se očita, da ne uradujejo dobro hrvatski. Hrvatje ne puste svojega jezika tako mrcvariti, kakor se pri nas mrcvari slovenski jezik«, je še dodal in menil, da bi moral biti hrvaški jezik obligaten.¹³² *Slovenec* je še posebej poudarjal del Kalanovega govora v kranjskem deželnem zboru, v katerem je le-ta opozarjal na shod stranke prava na Trsatu, na potrebo združitve s Hrvati in da je »treba Slovincem gledati, da se kolikor mogoče bližamo jugu, da se sporazumevamo s Hrvati, ker le močen slovensko-hrvaški narod na jugu bo dober branik za državo, ki krepih narodov potrebuje ravno ob svojih mejah.«¹³³ *Slovenski gospodar* pa je na uvedbo hrvaškega jezika v slovenske srednje šole gledal kot na korak naprej k združenju Slovencev s Hrvati in je trdil, da se tudi hrvaški narodni krogi tega sklepa vesele, »kajti to jim je dokaz, da se Slovenci resno približujejo hrvatskemu narodu.«¹³⁴

Seveda so predvsem na hrvaški strani z navdušenostjo sprejeli ta sklep kranjskega deželnega zbora.¹³⁵ *Crvena Hrvatska* je v tem dejanju videla uresničevanje idej, ki so jih predstavniki KNS izrazili na Trsatski skupščini oktobra 1898.¹³⁶

¹²⁷ Izza skupštine stranke prava, HD, 27. 10. 1898, št. 246, str. 1.

¹²⁸ Katoliško gibanje na jugu, Sc, 6. 3. 1899, št. 53, str. 2.

¹²⁹ Hrvatska ideja napreduje, Sc, 27. 5. 1899, št. 120., str. 3–4.

¹³⁰ Radosavljević, KNS in Hrvati, str. 343–344.

¹³¹ Deželni zbor kranjski, SN, 27. 4. 1899, št. 96., str. 1.

¹³² Deželni zbor kranjski, SN, 28. 4. 1899, št. 97., str. 1–2.

¹³³ Radosavljević, KNS in Hrvati, str. 344–345.

¹³⁴ Združenje Slovencev s Hrvati, SG, 11. 5. 1899, št. 19., str. 3.

¹³⁵ Slovenec, 5. in 6. 5. 1899, št. 103 in 104; glej tudi Radosavljević, KNS in Hrvati, str. 345.

¹³⁶ U stranci prava, CH, 6. 5. 1899, št. 18., str. 1.

V tem času ni bilo skoraj nobene slavnosti KNS, na kateri ne bi govorili o slovensko-hrvaški vzajemnosti. Na tem področju so bili še zlasti aktivni krščanski socialisti. Na vseslovenski delavski slavnosti 28. maja 1899, na kateri so bili tudi udeleženci iz Siska in Zagreba, je Kalan poudarjal, da je vez, ki veže Hrvate in Slovence, vedno tesnejša in da razširjanje te ideje ni mogoče ustaviti.¹³⁷ Podobno je bilo na delavski slavnosti na Jesenicah 25. junija 1899 ter v sredini avgusta 1899, ko so se slovenski delavci pod vodstvom krščanskih socialistov udeležili izleta v Karlovec.¹³⁸ Na tem izletu je zbranim slovenskim in hrvaškim delavcem spregovoril tudi Krek, ki je dejal, da je bil »sen njegove mladosti in je sedaj delo zrele moške dobe: praktično provesti zjedinenje mej Slovenci in Hrvati. ...Internacionalna socijalna demokracija je hotela izrabiti to idejo, a delavstvo se bode oklenilo nas, ki delamo na temelju vere in demokracije. V tem smislu se organizuj slovensko in hrvaško delavstvo.«¹³⁹ Hrvati so napijali hrvaško-slovenski vzajemnosti in zagotavljali, da »Slovenci dobe mej Hrvati odprte roke«.¹⁴⁰ Zagorac jim je odgovarjal, da so Slovenci pripravljeni delovati »za skupno srečo naroda hrvatskega«; poudarjal je, da se slovenski delavci trdno organizirajo na temelju vere in ljubezni do domovine in tako naj storijo tudi hrvaški delavci, Kregar pa je dejal, da se Slovenci smatramo za del hrvaškega naroda. Narodni zastopnik Modrušan je menil, da smo Slovenci in Hrvatje en narod in je pozdravljal slovensko-hrvaško vzajemnost. Gostinčar pa je ob odhodu zagotavljal, da »slov/enski/ krščanski socijalci ne poznamo Sotle, mi ne poznamo razlike mej Slovenci in Hrvati – vsi bodimo jedni.«¹⁴¹ Uredništvo *Slovenca* je menilo, da je s tem položen prvi kamen k skupni jugoslovanski delavski organizaciji.¹⁴²

Dne 25. oktobra 1899 je bila v Slavonskem Brodu skupščina stranke prava, na katero so bili povabljeni tudi predstavniki KNS, ki pa se je zaradi zasedanja državnega zbora in občnega zbora kmetijske družbe, ki je bil naslednji dan, niso mogli udeležiti. Krek je naknadno izjavil, da se strinja z vsemi sklepi skupščine. Kljub temu je nekaj »najodločnejših slovenskih patrijotov« vseeno hotelo prisostvovati skupščini, kar pa jim je preprečila »redarstvena oblast« v Slavonskem Brodu, ki je imela nalogo, »zaprečiti sodelovanje Slovencev na skupščini. To se je zgodilo radi lanskih izjav slovenskih odposlancev na hrvatski skupščini, izjav, ki so jasno glasile, da Slovenci stoje na temelju hrvatskega prava in da teže za jedinstvom s Hrvatsko«.¹⁴³ *Slovenec* je pisal, da je »ideja složnega delovanja mej Hrvati in Slovenci, ideja, kateri daje konkreten izraz hrvatsko državno pravo, ...ta dan prav posebno spajala Slovence in Hrvate«.¹⁴⁴ Dr. Krek je izjavil, da se strinja z vsemi sklepi skupščine, mnogo slovenskih poslancev in uredništvo *Slovenca* pa je skupščini poslalo brzojavne pozdrave.¹⁴⁵

Ob tisočletnici hrvaškega kraljestva je Slovenska krščansko-socijalna zveza priredila javno predavanje, ki se ga je udeležilo tudi nekaj istrskih Hrvatov. *Slovenski gospodar* je ugotavljal, da »kranjski krščanski socijalci ne prezrejo nobene prilike, da govorijo za razširjanje jugoslovanske misli«.¹⁴⁶ Arhivar Anton Koblar je predaval o zgodovini Hrvaške, k besedi pa se je oglasil tudi državni poslanec dr. Krek, ki je poudaril, da je Tomislav »tudi naš kralj« ter

¹³⁷ Sc, 27. in 29. 5. 1899, št. 120 in 121; glej tudi Radosavljević, KNS in Hrvati, str. 345.

¹³⁸ Slovenski krščanski socijalci na Hrvatskem, Sc, 15., 16. in 17. 8. 1899, št. 186., 187. in 188.; glej tudi: Radosavljević, KNS in Hrvati, str. 345–346.

¹³⁹ Slovenski krščanski socijalci na Hrvaškem, Sc, 16. 8. 1899, št. 186., str. 1–2.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ Slovenski krščanski socijalci na Hrvatskem, Sc, 17. 8. 1899, št. 187., str. 1–2.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Radosavljević, KNS in Hrvati, str. 346.

¹⁴⁴ Shod stranke prava v Brodu, Sc, 3. 11. 1899, št. 252., str. 1.

¹⁴⁵ Slovensko-hrvatska vzajemnost, Sc, 28. 10. 1899, št. 248., str. 4.

¹⁴⁶ Jugoslovanska misel, SG, 4. 1. 1900, št. 1., str. 2.

nadaljeval, da moramo »ob idejah hrvatsko-slovenske skupnosti ...razširiti svoje obzorje, ako hočemo rešiti državo«. ¹⁴⁷ Dokazoval je patriotičnost te ideje in kazal na njen gospodarski pomen, hkrati pa pozival zbrane, naj delajo neumorno, da se bo ta ideja povsod med ljudstvom prebudila in ga ojunčila, da se bodo »znanamci...hvaležno spominjali nas in tistega časa, ko smo obnovili edino rešilno misel, misel z v e z e s Hrvati«. ¹⁴⁸

Ta ideja slovensko-hrvaške zveze, katere nosilci so bili v 90-tih letih 19. stoletja pristaši hrvaške Stranke prava (oziroma kasneje Matice stranke prava) in slovenska Katoliška narodna stranka, se je v naslednjem desetletju in pol še poglobila in končno pripeljala do trialističnih zamisli pred prvo svetovno vojno.

S u m m a r y

The Croatian Party of Rights and Its Position toward Slovenes in the 1890s

Nataša Podgoršek

It was primarily Frano Supilo who wrote in favor of political cooperation between Croatia and Slovenia in his newspaper *Crvena Hrvatska*. After the coalition of Croatian oppositional parties in 1892/93 the Croatian Party of Rights, which operated in Croatian Banovina, started to embrace this idea more enthusiastically. After 1895/96, when the Croatian Party of Rights dissolved, this initiative was taken over by a pro-homeland party under the leadership of Fran Folnegović. Of crucial importance was the Trsat meeting of the Croatian Party of Rights with Slovene Catholically-oriented politicians in October 1898, with the consequence that the Slovene Catholic National Party officially started to advocate closer cooperation between Slovenia and Croatia.

In the beginning of the 1890s the Croatian Party of Rights transformed into the »modern Croatian Party of Rights«, which accepted the fact that it was part of Austria-Hungary and recognized national rights of Slovenes; this greatly eased the efforts of Slovene political parties to come nearer to the Croatian political program. In 1895, when in the Kranjsko Provincial Assembly the Slovene Liberal Party consolidated with German liberals, the Catholic National Party of Slovenia took over from the liberals the responsibility of maintaining political contact with Croatia. Particularly active was the Christian social movement within the Catholic National Party of Slovenia under the leadership of Janez Evangelist Krek, who had publicly recommended closer cooperation between the two countries already in the beginning of the 1890s.

Becoming increasingly stronger, cooperation between Slovenia and Croatia culminated in the beginning of the 20th century. It was further stimulated by several important events such as the downfall of Khuen's government, the 1903 national movement in Croatia, and the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908.

¹⁴⁷ Tisočletnica hrvatskega kraljestva in Slovenci, Sc, 28. 12. 1899, št. 296, str. 2.

¹⁴⁸ Prav tam.